

Greimo semiotika: tarp struktūralizmo ir fenomenologijos

Dalius Jonkus

Vytauto Didžiojo universiteto
Filosofijos katedra
E. paštas phenolt@yahoo.com

Santrauka. Greimo semiotika pasižymi vidiniu dvilypumu. Tai yra vidinė įtampa tarp struktūralizmo ir fenomenologijos. Straipsnio tikslas – atskleisti struktūralizmo ir fenomenologijos santykį semiotikoje. Struktūralizmas ir fenomenologija skirtingai supranta subjekto vaidmenį kuriant ir suvokiant reikšmes. Ankstyvasis Greimas reikšmių sistemas suprato per lingvistikos prizmę ir eliminavo iš kalbos diskursyvinės sistemos patį sakantį subjektą. Vėlyvojo Greimo požiūris į subjektą kito ir jis sutapo su kasdieninės patirties subjektu, kuris dalyvauja pasirenkant ir kuriant reikšmes. Greimo semiotika suartėjo su fenomenologija, bet tik dalinai. Kūno ir juslinės patirties samprata Greimo semiotikoje yra konstruojama iš objektyvistinio mokslo pozicijų. Kūnas ir juslinė percepcija yra suprantami kaip tarpininkai tarp vidinio ir išorinio pasaulių.

Pagrindiniai žodžiai: Algirdas Greimas, semiotika, fenomenologija, struktūralizmas, subjektas, juslinė percepcija

Greimas's Semiotics: Between Structuralism and Phenomenology

Abstract. Greimas's semiotics is characterized by an inner duality. This is the inner tension between structuralism and phenomenology. The aim of the paper is to reveal the relationship between structuralism and phenomenology in semiotics. Structuralism and phenomenology have a different understanding of the role of the subject in creating and understanding meanings. Early Greimas understood value systems through the linguistic prism and eliminated the discursive system's subject itself. Late Greimas's approach to the subject changed and coincided with the subject of daily experience, who was involved in the selection and creation of meanings. Greimas's semiotics came closer to phenomenology, but only partially. The concept of bodily and sensory experience in Greimas's semiotics is constructed from objectivistic positions of science. The body and sensual perception are understood as intermediaries between the inner and outer worlds.

Keywords: Greimas, semiotics, phenomenology, structuralism, subject, sensual perception

Received: 27/05/2019. Accepted: 20/08/2019

Copyright © Dalius Jonkus, 2019. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Algirdo Greimo semiotikos statusas yra neaiškus ir diskutuojamas iki šiol. Greimas semiotiką projektavo kaip humanitarinių mokslų bendrąją metodologiją ir net kaip atskirą mokslą, kuris nagrinėja žmogiško pasaulio reikšmines struktūras. Tačiau šis projektas, daugelio nuomone, nebuvo realizuotas. Tiksliau, semiotika netapo atskiru mokslu ar net visa apimančia humanitarinių mokslų metodologija. Greimo mokinys François Rastier (2018: 492) teigia: „Semiotika neatrodo esanti tokia pat disciplina kaip kitos, ir galbūt 1969 m. buvo padaryta klaida traktuojant ją kaip discipliną ir ambicingai stengiantis paversti autonomišku akademinio sektoriumi. Beje, šio užmojo taip ir nepavyko įgyvendinti.“

Greimo semiotinis projektas evoliucionavo. Jis nuo lingvistiškai orientuotos teorijos vis labiau transformavosi į žmogiško pasaulio semiotiką. Plėtojant semiotiką kilo vis daugiau klausimų apie jos prielaidas. Dažniausiai minimos dvi įtakingos teorinės priegios – struktūralizmas ir fenomenologija. Daugelyje publikacijų, kurios surinktos į du įspūdingus tomus, pavadintus *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos* (Sverdiolas 2017; Sverdiolas, Landowski 2018), yra parodoma Greimo daugiaveidiškumas ir jo semiotikos trajektorijų įvairovė. Teigiama, kad Greimas nesilaikė aklaui savo teorijos nustatytų rėmų, bet visada buvo atviras iššūkiams ir pačios teorijos pokyčiams. Ypač akcentuojamas Greimo teorijos sąryšis su fenomenologija. Bet kokių mastu Greimas yra fenomenologas? Jo paties darbuose fenomenologija dažnai pasirodo tik deklaratyviai kaip nuorodos į Husserlio ar Merleau-Ponty svarbą semiotikai. Nijolė Keršytė savo straipsniuose siekė parodyti, kad Greimo darbuose vyksta tam tikra struktūralizmo ir fenomenologijos sintezė ir kad Greimo vėlyvieji darbai nėra ankstyvųjų darbų paneigimas. Pastarajai minčiai pritardamas aš vis dėlto abejočiau pačios sintezės idėja¹. Keršytė (2009a) ir Erikas Landowskis (1997) teisingai pastebėjo, kad Greimo semiotikai nuo pat jos atsiradimo yra būdingas vidinis dvilypumas. Manychiau, kad šis dvilypumas pasireiškia kaip vidinė įtampa tarp struktūralizmo ir fenomenologijos pačioje semiotikos šerdyje. Ši įtampa negali būti redukuota į visus prieštaravimus ištirpančią sintezę. Mano manymu, aptariant Greimo palikimą reiktų kritiškai apmąstyti struktūralistines ir fenomenologines šio projekto prielaidas. Pavyzdžiui, Umberto Eco jau 1962 metais išleistoje knygoje *Atviras kūrinys* deklaravo nepriklausomybę nuo „struktūralistinio dogmatizmo“, pripažino ne tik kūrinio struktūrinį reikšmingumą, bet ir subjekto vaidmenį jį interpretuojant, o vėliau už tai susilaukė aštrios Levi-Strausso kritikos. Šis autorius teigė, kad negali būti jokio atviro meno kūrinio, nes kūrinys turi tokią pačią griežtą struktūrą, kaip ir mineralas (Eco 2004: 27). Be abejo, struktūralizmas nebuvo vienalytis ir jo idėjos kito. Todėl reiktų klausti, kaip Greimo semiotikos pokyčiai susiję su struktūralizmo virsmis? Kaip semiotiką paveikė struktūralizmo transformacija į poststruktūralizmą (postmodernizmą)? Fenomenologinis ir

¹ Reikia pažymėti, kad pastaraisiais metais tyrinėtojai vis labiau akcentuoja fenomenologijos ir struktūralizmo panašumus. 2018 metais išleistas atskiras žurnalo *Acta Structuralica* numeris, skirtas fenomenologijos ir struktūralizmo sąryšiams aptarti. Jame publikuotas straipsnis, kuriame formuluojama struktūralistinės fenomenologijos idėja (De Angelis, Aurora 2018). Taip pat žr. (Flack 2018). Mano manymu, struktūralizmo ir fenomenologijos suartėjimas galimas tik atsisakant objektyvizmo ir subjektyvizmo kraštutinumų. Fenomenologija turi pripažinti, kad subjekto patirties struktūros yra koreliuotos su pasaulio raiškos struktūromis, o struktūralizmas turi reflektuoti subjekto vaidmenį aktualizuojant bei interpretuojant objektų struktūras.

poststruktūralistinis semiotikos interpretavimas gali būti radikaliai priešingas, kaip tai yra parodęs Landowski. Jis pateikė kritišką poststruktūralizmo ir dekonstrukcijos vertinimą. „Tad ar nėra taip, kad padedant poststruktūralizmui, postmodernizmui ir dekonstrukcijai mes iš tiesų patekome į tokią epochą, kur kiekvienas kalba tik su savimi ir sau? Atrodo, ne kartu konstruojame pasidalytą prasmę, bet vienpusiškai ja manipuliuojami žaidžiame ir, kaip sakoma, „mėgaujamės“ (Landowski 2005: 102). Kalbant apie struktūralizmo ir fenomenologijos sąryšį semiotikoje reiktų prisiminti, kad struktūralizmas ir fenomenologija turėjo ne tik daug sąlyčio taškų, bet ir radikalių skirtumų. Struktūralizmas ir fenomenologija sutapo savo kritiniu požiūriu į psychologizmą, sociologizmą ir istorizmą. Buvo kritikuojamas bandymas reikšminius objektus redukuoti į psichologines, socialines ar istorines epochos aplinkybes. Buvo teigiama, kad norint suprasti reikšmes reikia pirmiausia nagrinėti pačių objektų reikšmines struktūras. Tačiau tolesnė analizės plėtotė suko skirtingais keliais. Struktūralizmas akcentavo struktūrų autonomiškumą ir teigė, kad jos determinuoja ir manipuliuoja patį subjektą bei jo sąmonę. Fenomenologija siekė atskleisti, kaip reikšminės struktūros būdamos autonomiškos vis dėlto kinta priklausomai nuo paties subjekto nuostatų ir sąmonės transformacijų bei atskleidžia pasaulio tikrovės tvarkas. Svarbiausia problema kalbant apie struktūralizmo ir fenomenologijos sankirtą Greimo semiotikoje yra subjektas bei jo vaidmuo. Paulis Ricoeuras teigė, kad struktūralizmas yra kantizmas be transcendentalinio subjekto. O fenomenologijoje nuolatos primenama, kad neįmanoma suprasti jokios prasmės neatsižvelgiant į subjekto dalyvavimą ją kuriant ir palaikant. Ten, kur yra prasmė, implicitiškai arba eksplitiškai jau dalyvauja intencionalūs patirties aktai. Taip teigia ne tik fenomenologai, bet ir dalis analitinės pakraipos filosofų. Pavyzdžiui, Galenas Strawsonas (1994: 208) knygoje *Mentalinė realybė* pripažįsta, kad reikšmės negali egzistuoti pasaulyje, kuriame nėra patirties.

Greimo semiotika pasižymi vidiniu dvilypumu. Tai yra vidinė įtampa tarp struktūralizmo ir fenomenologijos, tarp autonomiškos objekto struktūros ir kūrybinės subjekto intuicijos. Straipsnio tikslas – atskleisti struktūralizmo ir fenomenologijos santykį semiotikoje analizuojant subjekto vaidmenį kuriant ir suvokiant autonomiškai egzistuojančias reikšmes. Šiame straipsnyje aptarsiu kalbos, subjekto ir juslinio suvokimo filosofines prielaidas Greimo semiotikoje.

Struktūralistinės ir fenomenologinės kalbos sampratos skirtumai

Struktūralizmas pasaulį suvokė pagal analogiją su kalbos struktūra kaip skiriamųjų požymių sistemą. Tai leido lingvistinių teorijų galiojimą išplėsti iki visa apimančių pasaulėžiūros teorijų. Pasaulis, struktūralistų požiūriu, yra sudarytas pagal lingvistinius kalbos dėsnius ir formuojamas laikantis pamatinės gramatikos taisyklių. Universalioji gramatika buvo suprantama kaip visų universalijų šaltinis, apibrėžiantis ir patį žmogų. Šioms taisyklėms paklūsta ne tik kalbinės sistemos, bet ir visos ženklų sistemos. Greimas savo prasmės ieškojimo projektą suprato kaip filosofinio ir lingvistinio galvojimo suderinimą (Sverdiolas 2017: 81). Ricoeuras pateikė taiklų filosofinio struktūralizmo, kuris buvo tiesiogiai

paveiktas struktūrinės kalbotyros, apibūdinimą. Pirmiausia tai yra sistemos be ribų modelis. Remdamiesi kalbos kaip skirtybių sistemos samprata struktūralistai teigė, kad kalba neturi ribų, t. y. ji neturi nei fizinės, nei mintinės substancijos. Antra, tai sistemos be subjekto modelis. Kalbinis subjektas nevaldo kalbos sistemos, bet yra pats nesąmoningai jos valdomas. Trečia, tai sistemos be daiktų modelis. Kalba yra sudaryta iš ženklų, kurie yra visiškai apibrėžti iš vidaus savo tarpusavio sąryšiais, todėl kalba yra visiškai laisva nuo sąryšių su užkalbine tikrove. „Diskurso visata, pakelta iki absoliuto – štai struktūralizmo filosofinis siekinys“ (Ricoeur 1992: 201). Greimo semiotikos tikslai, bent jau pradžioje, sutampa su šia struktūralistine paradigma. Ahmedas Kharbouchas (2018: 507) teigia, kad nors semiotika dažnai apibūdinama kaip ženklų ir reikšmės sistemų tyrinėjimas, tačiau Greimo semiotika yra visų pirma diskurso semiotika. Landowskio (2005: 104) nuomone, „diskurso semiotika“, „struktūrinė semiotika“ ir „Greimo semiotika“ yra sinonimiški pavadinimai.

Tačiau filosofinis struktūralizmas nesusiformavo kaip vienalytė teorinė sistema. Jis labiau pasireiškė kaip metodas, kuriuo buvo transformuojamos mokslinės disciplinos. Struktūralizmas pasireiškė antropologijoje, sociologijoje, psichologijoje, psichoanalizėje, literatūros teorijoje, kino teorijoje. Taip pat įdomu, kad struktūralistai nebuvo nuoseklūs. Beveik visi struktūralistai palaipsniui perėjo prie poststruktūralistinių pozicijų. Tokia buvo Michelio Foucault, Roland'o Barthes'o, Gérard'o Genette'o, Julios Kristevos, Tzvetano Todorovo ir kitų evoliucija. Greimas kritiškai vertino poststruktūralizmo ir postmodernizmo posūkį prie radikaliai antimokslinių pažiūrų², tačiau pats, kaip pažymi Ilja Iljinas (1998: 33), nesilaikė griežto struktūros ir binarinių opozicijų apibrėžimo. Struktūralizmas akcentavo lingvistinį posūkį ir bandė suprasti pasaulį kaip tekstą, o vėlesnė humanitarinių mokslų raida vėl aktualizavo neverbalinių ženklų svarbą ir vertė atsisakyti lingvistikos pagrindu konstruojamų teorinių refleksijų. Greimas šiuo atžvilgiu irgi neliko nuošalyje, nes jo darbuose natūralaus pasaulio semiotika buvo numatyta ir aptarta. Greimas (1989: 115–146) nagrinėjo gestų kalbą taip peržengdamas vien verbalinės kalbos ribas. Struktūralizmo ir fenomenologijos susikirtimas semiotikoje išryškėja, kai atsigręžiama į pačią kalbos sampratą. Fenomenologinė kalbos samprata, pasak Ricoeuro, yra suprantama kaip veiksmas, per kurį kalba pamato savo pamatą tame, kas nėra kalba. Per kalbinius veiksmus turi būti reflektuojamos užkalbinės ir nekalbinės pačios kalbos sąlygos. Tad kalba yra susaistyta su ikikalbine patirtimi ir ji pati nurodo savo priklausomybę nuo ją įgalinančio pasaulio (Ricoeur 1992: 191). Panašiai kalbos problemą formulavo ir Algis Mickūnas pokalbyje su Arūnu Sverdiolu. „Bet juk kalba gali būti suprantama taip, kad ji dingsta kaipo specifinė struktūra ir pasidaro transparentiška, skaidri tam, *apie ką* ji kalba. Kalba nebūtinai nurodo daiktą, ji gali išreikšti patirties struktūrą“ (Sverdiolas 2004: 63). Greimo semiotikoje taip pat vyko evoliucija nuo kalbos kaip uždaros reikšmės sistemos prie kalbos kaip transcenduojančios save pačią komunikacinės patirties. Tai ypač akcentavo Greimo mokinys Jeanas-Claude'as Coquet, kuris semiotiką susiejo su kalbos fenomenologija.

² Pažymėtina, kad Greimas atmetė postmodernizmui būdingą kultūrinį ir vertybinį reliatyvizmą ir siekė sukurti transcendentalinę aksiologiją kaip vertybių raiškos sąlygų tyrinėjimą. Įsigalint vertybiniam reliatyvizmui nebeįmanoma atlikti atsakingo vertinimo.

Trumpai tariant, tiek Benveniste'o ir Ricoeuro, tiek Coquet manymu, kalba kaip „diskursas“, o ne kaip reikšmės sistema „yra orientuota anapus savęs pačios“ ir funkcionuodama atskleidžia, kad jos gamintojas „siekia kalbai suteikti naują patirtį ir pasidalyti ja su kitu asmeniu“. Kalbinis aktas visada implikuoja pasaulio objektyvumą bei komunikacijos intersubjektyvumą, ir būtina kvestionuoti bet kokią bandymą redukuoti kalbą į autonomišką imanentinių santykių sistemą. (Kharbouch 2018: 522–523)

Ar toks struktūralistinės kalbos sampratos atsisakymas ir pripažinimas, kad kalba yra orientuota anapus savęs pačios, yra paties Greimo mintis – klausimas diskutuotinas. Tačiau Greimas neabejotinai siekė prasmės gamybos sąlygas susieti su pagavos ir komunikacijos procesais. 1987 metais Palerme skaitytoje paskaitoje Greimas (2018b: 33) teigė: „Šiuo požiūriu semiotiką galima apibrėžti kaip prasmės gamybai būtinų sąlygų teoriją. Tiesa, ne tik gamybai, bet ir pagavai. Mat šiedu dalykai kartais klaidingai supriešinami. Dalis semiotikų šiuo metu teigia, kad svarbi tik pagava, kiti – kad tik gamyba, o galiausiai viskas susiveda į vieną.“ Ši semiotiko suformuluota tezė yra artima fenomenologinei estetikai, kurioje kūrybos aktai turi būti derinami su suvokimo aktais ir šis derinys turi būti įkūnytas estetinio objekto struktūrose³.

Struktūralistinis objektyvizmas ir subjekto eliminavimas

Semiotika turėjo tapti universaliu mokslu apie prasmės kilmę. Greimas kalbininkas kurdamas semiotiką pats transformavosi į humanitarinių ir socialinių mokslų metateorijos kūrėją. Paties Greimo (2018b: 27) teigimu, jis visą gyvenimą buvo prisirišęs prie žmogaus mokslų. Šia prasme jis konkuravo su filosofais Wilhelmu Dilthey'umi, Edmundu Husserliu, Maurice'u Merleau-Ponty, Hansu-Georgu Gadameriu, kurie filosofiskai bandė pagrįsti „dvasios mokslų“, kurie iš esmės šiandien sutampa su humanitariniais mokslais, savitumą. Greimas taip pat kaip ir šie filosofai pripažino, kad yra esminis skirtumas tarp gamtos ir žmogaus mokslų. Pasak Greimo (2018b: 27), gamtos mokslai tyrinėja pasaulį kaip tokį, o žmogaus mokslai domisi tokiu pasauliu, kuris ką nors reiškia. Greimas taip pat pripažino, kad semiotika kaip žmogaus mokslų bendroji teorija yra neatsiejama nuo aksiologijos. „Tačiau iš tikrųjų savo asmeninio kelio pabaigoje pastebėjau, kad semiotika veda į aksiologiją, o aksiologija – tai verčių ieškojimas, o kartu ieškojimas, tyrinėjimas sąlygų, kuriomis šios vertės gali pasirodyti šiuolaikiniame nužmogintame pasaulyje“ (Greimas 2018b: 28).

Greimo požiūris į mokslą ir mokslškumą bent jau ankstyvajame laikotarpyje yra artimas pozityvizmui. Be abejo, tai buvo struktūralistinis pozityvizmas arba scientizmas, kuris iškėlė objektyvaus mokslo idealą kaip siekiamybę. Toks idealas buvo grindžiamas gamtos mokslų pavyzdžiu, nes jie esą taiko matematinius metodus ir taip atsiriboja nuo humanitarinių mokslų subjektyvumo. Suomijoje skaitytoje paskaitoje Greimas (2018a: 17) teigė: „Jums visiems žinoma, kokia apgailėtina šiuo metu humanitarinių ir socialinių

³ Toks požiūris formuluojamas Vosylius Sezemano, Nicolajaus Hartmanno, Romano Ingardeno estetikoje, žr. Jonkus 2015: 122–142.

mokslių padėtis, nors žodį „mokslai“ vartoju metaforiškai: jie neturi nieko itin moksliška. Todėl nenuostabu, kad tie, kurie dalyvauja šiame darbe, šiame moksliniame semiotikos projekte, gali džiūgauti sakydami, kad išties nuostabu išvysti pirmuosius naujo mokslo, kurį siekiama sukurti, pamatus.“ Greimas semiotiką suprato kaip naujo mokslo pažadą. Kadangi kalbotyra buvo vienas iš nedaugelio humanitarinių mokslų, kuris pritaikė objektyvius matematinius metodus kalbos tyrinėjimams, tai šis mokslas turėjo tapti pavyzdžiu kitiems humanitariniams mokslams. Palerme skaitytoje paskaitoje Greimas (2018b: 30) šį žmogaus mokslų matematizavimo projektą paminėjo jau kaip nuviliančią iliuziją:

Buvo galvojama, kad reikia pasitelkt matematinius įrankius, juos taikyti socialinių ir humanitarinių mokslų problemoms spręsti, o tai leistų vėliau sukurti adekvatų diskursą, aprašymui tinkančią kalbą. Tai buvo prieš keturiasdešimt metų; per tą laiką iliuzijos išsisklaidė. Mat gryna teorija pati savaime nesugeba paliesti tikrovės, išgyvenimo, daiktų konkretumo. O galbūt buvome pernelyg ambicingi, vienu ypu nuėjome per toli, kad panaikintume milžinišką atstumą tarp matematikos, užsiimančios idealiais objektais, ir išgyvenamos bei juntamos tikrovės.

Siekis matematizuoti mokslus nebuvo atsitiktinis. Taip buvo bandoma užtikrinti jų objektyvumą. Taikydami matematinius metodus mokslai esą gali atsiriboti nuo subjekto dalyvavimo pasaulyje. Kai patirtinis pasaulis redukuojamas į išmatuojamas formas, jis gali būti traktuojamas kaip autonomiška reikšminių santykių sistema, kurioje subjekto dalyvavimas nėra būtinas. Čia įdomu pastebėti dar vieną skirtumą tarp struktūralizmo ir fenomenologijos. Struktūralizmas struktūrą paprastai apibrėžia kaip paslėptą, tiesiogiai neįžiūrimą santykių tinklą, o fenomenologai teigia, kad žmogus tiesiogiai gali įžvelgti ir pagauti tas reikšmines struktūras ir santykių tinklus, kuriuose yra išipainiojęs. Struktūralistinis požiūris subjektą eliminuoja arba paverčia jį manipuliuojamu objektu. Fenomenologiniu požiūriu subjektas išsaugo galimybę prisiderinti prie sistemos arba net ją pakeisti. Šis skirtumas yra susijęs su skirtingu racionalumo supratimu. Tačiau nereikia supaprastintai manyti, kad fenomenologija racionalumą sieja vien su individualiu subjekto sąmoningumu, nes pastarasis yra galimas tik kaip apriorinių pasaulio duoties struktūrų pažinimas. Pavyzdžiui, Heideggeris *Būtyje ir laike* fenomenologiškai aprašydamas aplinkinio pasaulio reikšmingumą teigė, kad „vertės“ arba „reikšmės“ negali būti suprantamos nei objektyvistškai, nei subjektyvistškai. Vertybinį reikšmingumą jis suprato ne kaip subjekto intenciją ir ne kaip objekto formalias bei materialias savybes, bet kaip deramą jų koreliaciją⁴.

Racionalumo universalumas ir vertybiniai subjekto pasirinkimai

Struktūralistinė filosofija buvo linkusi gyvenamą patirtį ir subjektą priešinti racionalumui ir konceptualiam pažinimui. Štai, pavyzdžiui, Foucault (2003) skyrė „patirties, reikšmės, subjekto filosofiją nuo žinojimo, racionalumo ir koncepto filosofijos“. Tokia priešprieša buvo nulemta konflikto tarp struktūralizmo ir fenomenologijos. Tiksliau

⁴ Apie aksiologinę gyvenamo pasaulio struktūrą Heideggerio filosofijoje žr. Jonkus 2017.

sakant, struktūralistai egzistencinę fenomenologiją suprato kaip visiškai antimokslinę. Savo paskaitoje *Diskurso tvarka* Foucault (1998: 32–34) kritikavo fenomenologiją kaip logofobiją, nes ji esą remiasi grindžiančiojo subjekto ir pirmapradės patirties prielaidomis. Įdomu, kad poststruktūralizmas ir postmodernizmas fenomenologiją jau kritikavo dėl priešingų priežasčių. Fenomenologijai buvo prikaišiojamas perdėtas racionalumo garbinimas. Greimas liko ištikimas universalaus racionalumo idėjai net ir keičiantis madoms. Priešingai nei postmodernistinė antropologija, kuri neigė universalų racionalumą ir reliatyvistiškai akcentavo kultūrų bei epochų skirtumus, Greimas pasisakė už transcendentalinį protą: „Šalia manęs sėdintys antropologai sutiks, kad nuo vienos visuomenės prie kitos, nuo vienos epochos prie kitos racionalumų tipai gali keistis, tačiau egzistuoja Protas ar bent kažkas, kas gali atrodyti visiškai mažytis, bet leidžia mums išlaikyti galvą virš vandens“ (Greimas 2018b: 29).

Greimas kritikavo kultūrinį reliatyvizmą, kuris pabrėždamas kultūrų autonomišką egzistavimą jį tiek sureikšmina, kad tampa nebeįmanoma kultūrų palyginti ir atrasti joms bendro racionalumo. Vietoj palyginimų, kurie atskleidžia bendražmogiškus kultūrų pagrindus, imama teigti, kad kultūrą galima suprasti tik tos kultūros ribose. Greimo (2018b: 51) manymu, tokia prieiga apriboja tyrinėjimų galimybes:

Taip dalykai padaromi nepalyginami. Prieš trisdešimt metų vyravo mintis, kad reikia primesti kultūrų įvairovę, o dabar antropologinis pažinimas draudžia išeiti už savo kultūros ribų ir atmeta bet kokį bendro pobūdžio mąstymą. Tuo noriu pasakyti, kad nereikia akiai pasitikėti praeinančiomis madomis – po trejų metų jos pasikeis, o jums beliks tik bėgti paskui. Taip nutiko todėl, kad kai kurie istorikai perskaitė porą antropologijos veikalų ir, staiga tapę antropologais, pradėjo nurodinėti, kaip reikia suprasti kultūrą. Jų nuomone, jei priklausome krikščioniškajai Vakarų kultūrai, negalime suprasti islamiškosios ar žydų kultūros ir neturime teisės prie jų prisiliesti.

Greimas teigė, kad, nepaisant kultūrinės įvairovės, egzistuoja universalūs prasmės artikuliavimo būdai, bet tai nereiškia, kad yra paneigiamas kiekvieno asmens kūrybinis individualumas. Objektivių verčių sistema, kurią mes suvokiame per tai, kaip jos reiškiasi bendromis naratyvinėmis struktūromis, galų gale yra konstituojama paties subjekto pasirinkimais.

Asmeniškai manau, kad atradau problemos sprendimą sakymo subjektą steigdamas kaip individualių ar kolektyvinių universumų gamintoją, kuris remiasi, naudojasi universalijomis ir savaip jas artikuliuoja. Taip kartu suponuojama, kad trijuose tūkstančiuose kalbinių bendruomenių atrandamos tokios pačios ar bent panašios naratyvinės struktūros be jokios išorinės įtakos. Tarkime, Amazonės džiunglėse gyvena visiškai atsiskyrusi etnolingvistinė bendruomenė, kurios mįslės, mitai, pasakojimai yra organizuoti tokiu pačiu principu [kaip mūsų]. (Greimas 2018b: 41)

Taigi vėlyvasis Greimas teigė, kad egzistuoja trys skirtingi prasmės ir jos artikuliacijos lygmenys. Giliausias yra aksiologinis lygmuo. Tada yra naratyvinės gramatikos lygmuo, kuris leidžia žmogaus protui disponuoti pasaulio raiškos modeliais. Galiausiai yra sakymo subjekto lygmuo, kuriame jis prisiima ir sutvarko tuos modelius (Greimas 2018b: 40–41).

Taip vėlyvasis Greimas vis labiau pabrėžė subjekto dalyvavimą pasirenkant vertes ir jas artikuluojant. Jam jau nepakako logiškai abstraktaus subjekto-operatoriaus, kuris būtų beasmenis ir neapibrėžtas subjektas. Semiotinio kvadrato logiką turėjo papildyti pirmąjį subjektu, kuris dalyvauja pasaulyje ir užima vieną ar kitą poziciją jo raiškos atžvilgiu. Greimas (2018b: 42) teigė: „Juk kvadratas nėra pats sau vienas: yra dar ir subjektas, kvadrato užimantis kokią nors poziciją verčių atžvilgiu. Ir tai yra subjektas, kuris užčiuopia pasaulį. Pasaulis pasirodo kaip elementarios struktūros, kurias galima priešinti viena kitai ir įvairiai organizuoti.“

Greimas tokiu būdu užčiuopė naują subjekto egologiją. Ego yra ne abstraktus naratyviškai sukonstruotas subjektas, bet konkreti pozicija pasaulio verčių atžvilgiu, kuri nebegali būti redukuojama į introspekcijos būdu aptinkamą vidujybę. Subjektas ir jo egologija dabar gali būti fiksuojami ir aprašomi per pokyčius pasaulio verčių konsteliacijoje. Ego yra ne vidujybė, bet įkūnyta pozicija pasaulio reikšmių tinkle.

Reikia pabrėžti, kad Greimo santykis su subjektu yra dvilypis ir jis pamažu kito. Pirmiausia jis subjektą traktavo kaip abstraktų naratyviškai sukonstruotą subjektą ir siekė eliminuoti bet kokį subjekto subjektyvumą ir egologiškumą. Tokią subjekto sampratą, kai jis suprantamas kaip objektyvuotas ir priklausomas nuo asmens valios nepriklausančių programų, galima sieti su Greimo struktūralistiniu objektyvizmu. Struktūralizmui būdingas subjekto eliminavimas buvo susijęs su teorinio antihumanizmo laikysena. Ši nuostata reišė, kad yra pripažįstamas faktas, jog nepriklausomai nuo individo valios yra jėgos ir procesai, kurių jis negali valdyti. Individo elgsena nulemia sisteminiai socialinių jėgų ar kalbos faktoriai. Asmenybę struktūralizmas suprato kaip visiškai priklausomą nuo išorinių jėgų ir joms paklūstančią. Buvo teigiama, kad individo autonomija yra neįmanoma, nes jo mąstymą ir elgseną kontroliuoja nesąmoningos kalbos struktūros. Buvo atmesta ir asmens bei jo sąmonės vienovės samprata. Iljinas (1998: 51) teigė, kad Greimas kartu su Levi-Straussu ir Althusseriu sukūrė teorinio antihumanizmo tradiciją, kurią vėliau perėmė ir pratęsė įvairios poststruktūralistinės filosofijos. Taigi Greimo svarstymai apie asmens fragmentuotumą ir vienos savasties nebuvimą visiškai atitinka šią struktūralizmo išpopuliarintą idėją. Greimas (2017a: 338) savo laiškuose nuolatos pabrėžė šį subjekto problemišumą:

Pagal vieną iš mano „teoretinių“ – bet, manau, gana autentiškai išgyventų – suformulavimų, subjektas, t. y. „aš“, yra tuščia vieta, apie ją galima ką nors iš viso pasakyti tik kalbant apie jo išorines manifestacijas. Deja, tai jau ne „aš“. O tie jo išoriniai poreišė, iš arčiau pažiūrėjus, susiklosto kaip atskirų, geriau ar blogiau vaidinamų rulių konsteliacijos. Taigi ta viena kūno oda apdengta asaba yra tik vientisumo neturinti košeliena.

Žvelgiant, pasak Greimo, iš pasaulio taško subjektas arba žmogus yra tik pojūčių registravimo vieta (*ibid*). Arba kitoje vietoje jis subjektą apibūdina kaip atliekamų vaidmenų visetą: „Mano „mokslinė“ tezė: manęs, kaip individo, iš viso nėra, tik vaidinimas rulių, kurių pats sau esi priedo stebėtojas. Šioks toks išsigelbėjimas – tai laikytis drauge, išlaikyti tokį voratinklinį ryšį, kuris sukelia iliuziją, kad esi“ (Greimas 2017b: 334).

Tokia subjekto samprata aiškiai skiriasi nuo anksčiau suformuluotos subjekto, kaip atsakingo už verčių ir pozicijų pasaulio atžvilgiu pasirinkimą, sampratos. Tad galima

konstatuoti, kad Greimo subjekto samprata keitėsi ir vietoj objektyvuoto, beasmensio loginio subjekto atsirado angažuoto, vertes pasirenkančio subjekto koncepcija. Ši koncepcija ne abstrakčiai žvelgia į gyvenimą iš šalies kaip į naratyviškai sukonstruotą programą, bet atranda jį per egologinio išgyvenimo prizmę.

Jei imsime ne gyvenimą, o išgyvenimą, tai, ką, pavyzdžiui, šiuo metu matau prieš save, – jūs visi esate vertės objektai. Kokios yra vertės, kurios čia man siūlosi, kokios yra vertės, kurias kviečiuosi aš pats? Taip iškyla tam tikra samprata subjekto, esančio pasaulyje, kuri reikia įvertinti, kuris yra įvertinamas (Greimas 2018b: 38).

Šioje citatoje Greimas kiek netikėtai pasirodo asmeniškai angažuotu subjektu, o jo semiotika gali būti suprasta kaip kasdienio subjekto egologiškai išgyvenamos patirties semiotika.

Juslinės patirties ir kūno problema Greimo semiotikoje

Kalbant apie fenomenologijos ir semiotikos sąryšius dažnai teigiama, kad semiotikos atsigręžimas į juslines patirtis yra jos fenomenologiškumo bruožas (Keršytė 2009a, 2009b). Tačiau tokia samprata yra pagrįsta klaidingu pačios fenomenologijos supratimu⁵. Fenomenologija kalba ne apie juslines patirtis, bet apie percepcijas, kurios apima ir juslines, ir nejuslines duotis. Žmogus gyvena ne tik juslinių daiktų, bet ir idealių reikšmių (vertybių) pasaulyje. Husserlis (1976: 58) teigė, kad „pasaulis man yra ne šiaip daiktų pasaulis, bet tokiu pat betarpišku būdu vertybių, gėrybių, praktikos pasaulis“. Greimo svarstymai apie juslinį suvokimą ir juslinį pasaulį rėmėsi racionalaus ir juslinio pažinimo perskyra. Jis teigė, kad „kvadratas yra racionalus pasaulio supratimas, bet šalia šito supratimo yra dar kitas, gilesnis supratimas, būtent pajutimas“ (Greimas 2017c: 82). Toks jusliškojo patyrimo atskyrimas nuo racionalaus galvojimo ir eksplikavimo, matyt, buvo perimtas iš XVII–XVIII amžiaus psichologijos. Empiristinė psichologija teigė, kad išorinis pasaulis mums yra prieinamas per juslinius išpūdžius, o savo vidinį gyvenimą pažįstame per refleksiją, kuri yra ne kas kita kaip vidinis stebėjimas. Jūratė Levina juslinį suvokimą Greimo semiotikoje susiejo su ankstyvojoje Husserlio fenomenologijoje egzistavusia juslinės *hyle* ir intencionalios *morphe* perskyra. Tačiau tokios perskyros tarp jusliško ir prasmingumo fenomenologijoje buvo atsisakyta, nes ji dažnai buvo interpretuojama kaip kantiškas juslinės medžiagos ir prasminės formos dualizmas. Esą juslės mums pateikia medžiagą apie išorinį pasaulį, o prasminę formą šiai medžiagai suteikia intelektas⁶. Juslinė intuicija, pasak Husserlio, visada yra susieta su kategorine intuicija. *Loginiuose tyrinėjimuose* Husserlis išplėtojo savitą semiotiką, kurioje juslinės medžiagos prasminga pagava buvo susieta su subjekto sąmonės intencionalių nusistatymu (Sokolowski 2002).

Greimas laikėsi pozicijos, kuri artimesnė kantizmui, o ne fenomenologijai. Jis

⁵ Matyt, šis klaidingas fenomenologijos interpretavimas motyvavo vertėją Nijolę Keršytę „pataisyti“ Merleau-Ponty knygos pavadinimą ir versti ne *Suvokimo fenomenologija*, bet *Juslinio suvokimo fenomenologija*. Apie vertimo klaidingumą žr. Jonkus 2018.

⁶ Apie fenomenologinės juslinės patirties sampratos transformacijas žr. Jonkus 2012.

jusliškumą atskyrė nuo prasmingumo. Nagrinėdamas natūraliojo pasaulio semiotines sąlygas Greimas (1989: 115) teigė: „Reikšmė gali slypėti po kiekvienu juntamu pavidalu, ji yra už garsų ir už vaizdų, už kvapų ir skonių, bet lygiai taip pat jos nėra pačiuose garsuose ar vaizduose (kaip percepcijose)“. Fenomenologiškai žvelgiant reikšmės yra pačiuose vaizduose, kvapuose ir skoniuose, o Greimas pabrėžia, kad reikšmės yra anapus jų. Jo teigimu, reikšmės nėra percepcijos objektas. Percepcijos sampratą Greimas susiaurina iki juslinės percepcijos. Jūratė Levina išskiria tris suvokimo lygmenis Greimo semiotikoje. „Racionali, universalioji semantinėmis kategorijomis operuojanti sąmonė sudaro kognityvinę plotmę, kurią Greimas lokalizuoja žmogaus vidujybėje. Jai priešingame poliuje jis mato juslinį suvokimą, apibūdinamą per juslių struktūrą ir atliekantį funkciją įtraukti į sąmonės lauką išorinę tikrovę <...>. Tarp jų Greimas įveda trečią, grynai semiotinės prigimties, dėmenį – tai „žmogaus kūnas“ <...>“ (Levina 2018: 242–243). Mano nuomone, Greimas vidaus ir išorės dualizmą nekritiškai perėmė iš psichologinių teorijų. Toks požiūris yra susijęs su objektyvuoto subjekto samprata. Kūnas kaip tarpininkas tarp vidaus ir išorės yra ne prasmingai patiriantis kūnas, bet objektyvistinės psichologijos konstruktas, kuris jusliškai patiria savo aplinką, reaguoja į ją, ir tik tada subjektas operuodamas kategorijomis konstruoja ar rekonstruoja prasmę. Greimo teorijoje šis loginio racionalumo ir juslinio suvokimo dualumas nuolatos pasireiškia įvairiais pavidalais. Viena vertus, jis semiotiką suprato kaip griežtai apibrėžtą konceptualių sąvokų sistemą, kita vertus, jis akcentavo, kad semiotika yra gilinimasis į pasaulio suvokimą, matymą ir supratimą. Greimas (2017d: 148) rašė: „Semiotika yra bendrosios nuomonės pasaulis, tai, ką pasaulis reiškia žmogui ir ką žmogus reiškia pasauliui. Niekas nesigilina į tai, kas yra mūsų suvokimas, mūsų pasaulio matymas, mūsų supratimas. Būtent čia semiotika randa sau vietą.“ Taip teigdamas jis nepatiksline, ar suvokimas yra juslinis matymas, ar supratimas, ar viena ir kita tuo pat metu. Krenta į akis, kad Greimas suvokimą dažniausiai apibūdina kaip pirminį juslinį patyrimą, kuris tik vėliau yra konceptualiai įprasminamas ir suprantamas. Skirtinguose tekstuose Greimas skirtingai aiškino šį juslinio suvokimo ir prasmės konstravimo santykį.

Kadangi Greimas atskyrė juslinį pasaulį nuo racionalumo ir juslinę percepciją nuo reikšminės pagavos (supratimo), tai kūną jis traktavo kaip tarpininką tarp vidujybės ir išorybės. Toks kūno supaprastinimas paverčiant jį mechanišku transformatoriumi yra susijęs su jau minėtu Greimo siekiu išsivaduoti iš subjektyvumo. Greimas nagrinėjo kūną žvelgdamas į jį iš šalies kaip į objektą. Kūnas „traktuojamas kaip objektas, esantis šalia kitų objektų“ (Greimas 1989: 121). Todėl Jurga Katkvienė daro teisingą išvadą, kad ši kūno samprata yra pagrįsta objektyvistiniu sakymo redukuavimu į pasakymą, o klausimas „kaip semiotikos logika yra išaknyta gyvoje kūno patirtyje būnant pasaulyje, vis dar lieka atviras“ (2018: 400). Greimas savo vėlyvojo periodo darbe *Apie netobulumą* liko ištikimas šiai objektyvuoto kūno sampratai. Neatsitiktinai literatūrinuose tekstuose, kuriuos Greimas interpretavo šiame darbe, dauguma literatūrinių subjektų yra aprašomi ne iš pirmojo asmens, bet iš trečiojo asmens perspektyvos. Kitaip sakant, personažų patirtis aprašoma stebint iš šalies, objektyvuojant patirtis. Kūnas pasirodo ne kaip patiriantis subjektas, bet kaip fiziologinis mechanizmas. Štai Italo Kalvino aprašytas Palomaras

žvilgsniu palietęs nuogą krūtį krūpteli. Greimas (2004: 31) šį krūptelėjimą traktuoja kaip fiziologinius raumenų traukulius: „krūptelėjimas, kaip raumenų traukuliai, veikia, tarpininkaujant priartėjusiam žvilgsniui“. Subjekto ir objekto santykius Greimas (2004: 49) aprašo kaip išorybės įsiveržimą į vidujybę, o patirtį – kaip fizinį kontaktą gryo jutimo lygmenyje: „Objekto ir subjekto konjunkcija arba, tiksliau pasakius, objekto įsiveržimas į subjektą įvyksta fizinėje plotmėje, gryo jutimo lygmenyje, kai medžiagos dalelės sušvyti visomis spalvomis ir įsiskverbia į akis.“ Bet kokio objekto pagava, pasak Greimo (2004: 68), gali vykti tik „pojūčių plotmėje“. Toks percepcijos supratimas yra priešingas Merleau-Ponty požiūriui. Šis autorius griežtai kritikavo pojūčio kaip patirties tarpininko sampratą. Pojūtis, pasak Merleau-Ponty, yra pati migločiausia sąvoka, kurią psichologai pasitelkia bandydami paaiškinti žmogaus organizmo kaip fizinės sistemos santykį su aplinka. Atsisakius kūno kaip tarpininko tarp išorinio jusliško pasaulio ir vidinio sielos pasaulio, kai kūnas tampa įkūnytu subjektu, nebelieka ir juslinės percepcijos, nes ji sutampa su reikšminių visumų percepcija. „Jeigu dabar atsigręšime – kaip čia ir darome – į percepcinę patirtį, pastebėsime, kad mokslas geba konstruoti tik subjektyvybės regimybę: jis įveda pojūčius, kurie yra daiktai, ten, kur patirtis rodo esant reikšmines visumas; fenomenų universumą jis pajungia kategorijoms, kurios galioja mokslo universume“ (Merleau-Ponty 2018: 33), – ši kritika didele dalimi gali būti taikoma greimiškai kūno ir jutiminės patirties sampratai.

Išvados

Greimo siekis reikšmių sistemas suprasti per lingvistikos prizmę ir eliminuoti iš kalbos diskursyvinės sistemos patį sakantį subjektą buvo duoklė plačiai tarp struktūralistų paplitusiam požiūriui, kad mokslas ir racionalumas yra galimas tik eliminuojant subjektyvumą (sakantį subjektą). Vėlyvojo Greimo požiūris į subjektą kito. Subjektas dažnai buvo tapatinamas su kasdieninės patirties ir išgyvenimų subjektu, kuris dalyvauja pasirenkant ir kuriant reikšmes. Vėlyvasis Greimas palaipsniui atsisakė struktūralistinės kalbos sampratos ir pripažino, kad kalba yra orientuota anapus savęs pačios. Jis susiejo prasmės gamybos sąlygas su pagavos ir komunikacijos procesais. Tokiu būdu Greimo semiotika suartėjo su fenomenologija, bet tik dalinai. Kalbėdamas apie percepciją ir kūną Greimas laikėsi pozicijos, kuri artimesnė kantizmui, o ne fenomenologijai. Jis jusliškumą atskyrė nuo prasmingumo ir percepcijos sampratą susiaurino iki juslinės percepcijos. Fenomenologiškai žvelgiant reikšmės yra pačiuose vaizduose, kvapuose ir skoniuose, o Greimas pabrėžė, kad reikšmės yra anapus jų. Greimo teigimu, reikšmės nėra percepcijos objektas. Jos yra racionaliai konstruojamos. Semiotikas atskyrė juslinį pasaulį nuo racionalumo ir juslinę percepciją nuo reikšminės pagavos (supratimo), kūną jis traktavo kaip tarpininką tarp vidujybės ir išorybės. Reikšmės supratimas, jo požiūriu, yra vidinis, o kūno juslėmis patiriamas pasaulis – išorinis. Kūno ir juslinės patirties sampratą Greimas konstravo iš objektyvistinio mokslo pozicijų, todėl kūną jis dažnai suprato ne kaip patiriantį subjektą, bet kaip objektyvų fiziologinį mechanizmą.

Literatūra

- De Angelis, R., Aurora, S. (eds.), 2018. Phenomenology and Structuralism. *Acta Structuralica* 1.
- Eco, U., 2004. *Atviras kūrinys. Forma ir neapibrėžtumas šiuolaikinėje poetikoje*. Vlnius: Tyto alba.
- Flack, P., 2018. *Idée, expression, vécu: La question du sens entre phénoménologie et structuralisme*. Hermann, Paris.
- Foucault, M., 2003. Life: Experience and Science. In: *The Essential Foucault Selections from the Essential Works of Foucault, M., 1954–1984*, ed. Paul Rabinow and Nikolas Rose. New York: The New Press, 6–17. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i1.573>
- Foucault, M., 2008. *Diskuso tvarka*, vertė Marius Daškus. Vilnius: Baltos lankos.
- Greimas, A. J., 1989. *Darbu rinktinė*, vertė Rolandas Pavilionis. Vilnius: Mintis.
- Greimas, A. J., 2004. Apie netobulumą, vertė Saulius Žukas ir Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos.
- Greimas, A. J., 2018a. Trečiosios semiotinės revoliucijos link. Paskaita Juveskiulėje. In: *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sud. A. Sverdiolas, E. Landowski. II. Vilnius: Baltos lankos, 15–26.
- Greimas, A. J., 2017a. Laiškas Aleksandrai Kašubienei [1989.3.26]. In: *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sud. A. Sverdiolas. I. Vilnius: Baltos lankos, 338–339.
- Greimas, A. J., 2017b. Laiškas Aleksandrai Kašubienei [1989.1.27]. In: *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sud. A. Sverdiolas. I. Vilnius: Baltos lankos, 333–335.
- Greimas, A. J., 2017c. Semiotikos istorija yra mano asmeninė istorija. Kalbina Saulius Žukas. In: *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sud. A. Sverdiolas. I. Vilnius: Baltos lankos, 49–120.
- Greimas, A. J., 2017d. Semiotika yra bendrosios nuomonės pasaulis. Kalbina François Dosse. In: *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sud. A. Sverdiolas. I. Vilnius: Baltos lankos, 145–151.
- Greimas, A. J., 2018b. Suprasti prasmę, atrasti prasmes. Paskaita ir seminaras Palerme. In: *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sud. A. Sverdiolas, E. Landowski. II. Vilnius: Baltos lankos, 27–92.
- Husserl, E., 1976. *Husserliana 3. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. Hrsg. v. Karl Schuman. Haag: Martinus Nijhoff. <https://doi.org/10.1515/9783110916096.7>
- Ilijn, I., 1998. *Postmodernizmas. Ot istokov do konca stoletija: evolucija naučnogo mifa*. Moskva: Intrada.
- Jonkus, D., 2012. Jusliškumo sampratos transformacijos šiuolaikinėje fenomenologijoje. *Problemos* 82: 18–27. <https://doi.org/10.15388/problemos.2012.0.724>
- Jonkus, D., 2015. *Vosyliaus Sezemano filosofija: savęs pažinimo ir estetišės patirties fenomenologija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Versus aureus.
- Jonkus, D., 2017. Vertybių ir vertinimo problema Heideggerio filosofijoje. *Problemos* 91: 87–98. <https://doi.org/10.15388/problemos.2017.91.10503>
- Jonkus, D., 2018. Klaidinantis M. Merleau-Ponty knygos vertimas. *Problemos* 94: 194–196. <https://doi.org/10.15388/problemos.0.0.12006>
- Katkuviene, J., 2018. Kūniškumo plotmė Greimo semiotikoje. In: *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sud. A. Sverdiolas, E. Landowski. II. Vilnius: Baltos lankos, 385–400.
- Keršytė, N., 2009a. A. J. Greimo semiotika teksto ir juslinės patirties analizės kryžkelėje. *Filosofija. Sociologija* 20 (1): 44–53.
- Keršytė, N., 2009b. Struktūralizmo ir fenomenologijos „santuoka“ A. J. Greimo semiotikoje. *Athena: filosofijos studijos* 5: 141–159.
- Kharbouch, A., 2018. Diskursas ir jo subjektas. In: *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sud. A. Sverdiolas, E. Landowski. II. Vilnius: Baltos lankos, 507–530.
- Landowski, E., 1997. Le sémioticien et son double. In: *Lire Greimas*, éd. E. Landowski. Limoges: Presses universitaires de Limoges, 229–255.
- Landowski, E., 2005. Skaitymo išbandymas, vertė Nijolė Keršytė. *Baltos lankos* 20: 91–119.

- Levina, J., 2018. Privačioji Greimo semiotika. In: *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sud. A. Sverdiolas, E. Landowski. II. Vilnius: Baltos lankos, 231–272.
- Merleau-Ponty, M., 2018. *Juslinio suvokimo fenomenologija*, vertė Jūratė Skersytė ir Nijolė Keršytė. Vilnius: Baltos lankos.
- Rastier, F., 2018. Nuo struktūrinės semantikos prie kultūrų semiotikos. In: *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*, sud. A. Sverdiolas, E. Landowski. II. Vilnius: Baltos lankos, 481–507.
- Ricoeur, P., 1992. Kalbos filosofijos. *Baltos lankos* 2: 164–213.
- Sokolowski, R., 2002. Semiotics in Husserl's Logical Investigations. In: *One hundred years of phenomenology: Husserl's Logical Investigations revisited*, eds. D. Zahavi and F. Stjernfelt. Dordrecht: Springer, 171–184. https://doi.org/10.1007/978-94-017-0093-1_11
- Strawson, G., 1994. *Mental Reality*. London, Cambridge: The MIT Press.
- Sverdiolas, A. (sud.), 2017. *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*. I. Vilnius: Baltos lankos.
- Sverdiolas, A., Landowski, E. (sud.), 2018. *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos*. II. Vilnius: Baltos lankos.